



УДК 321.01

Тетяна Бевз,

доктор політичних наук, професор головний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ: ВИКЛИКИ МИНУЛОГО І МАЙБУТНЬОГО

У статті йдеться про конфлікти в сфері інтерпретації минулого, про актуалізацію понять «війни пам'яті», «політичні ігри з пам'яттю», «війни пам'ятників», політика «обрубаної пам'яті», «пам'ять як простір для маневру». На прикладі колишніх радянських республік Середньої Азії проаналізовано політику пам'яті щодо подій 1917 р., Другої світової війни та декомунізації. Наголошено, що у більшості середньоазійських країн відсутнє цілісне сприйняття історії. До сьогодні існують різноманітні політизовані концепції в історії, які суперечать одна одній.

Ключові слова: історична пам'ять, минуле, революція 1917 р., Друга світова війна, колишні радянські республіки Середньої Азії.

Історію з давніх-давен використовують як аргумент у політиці. У політичному дискурсі будь-якої держави питання ставлення до минулого і його інтерпретації займає важливе місце. Історія і реальність роз'єднуються, історія розчиняється в інформаційних потоках, нескінченно плюралізуючись у відображеннях віртуальної реальності¹. Засоби масової комунікації стали тотальними зі впливу на людину, оскільки «знання формуються в основному не системою освіти, а засобами масової комунікації»². Величезна концентрація ЗМІ сприяє просування міфології глобалізму, масової культури і формування «масової людини». Збулися пророкування Рея Бредбері (про перетворення книг і ґрунтовних досліджень у дайджести), Джорджа Оруелла (про тотальне стеження всіх за всіма) і

¹ Вирилио П. Информационная бомба. Стратегия обмана / Поль Вирилио [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.ru/POLITOLOG/virilio.txt>

² Моль А. Социодинамика культуры: Пер. с фр. / Предисл. Б. В. Бирюкова. Изд. 3-е. / Абраам Моль. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – С. 45.

Олдоса Хакслі (про інфантілізм людства і вічну гонитву за задоволеннями). У зв'язку з цим, хочеться твердити, що «... витончене мистецтво сучасної історичної науки полягає в його прагненні утримати пам'ять і історію в рівновазі – як взаємодія між повторенням традиції і спогадом історії»³.

Узгоджене бачення минулого є передумовою вироблення спільної позиції у майбутньому. Політичні зміни у сучасному світі супроводжують не менші за масштабом зміни у колективній пам'яті. Важливо зазначити, що «подібно до маятника, колективна пам'ять знаходиться у нескінченному русі: від історичних джерел до сучасних суспільно-політичних проблем і завдань, від сучасності – назад до свідчень про минуле, намагаючись об'єднати їх між собою»⁴.

До історичної політики відносять не тільки політизацію історії, але й «тягар» політичної актуальності окремих тем. Конфлікти у сфері інтерпретації минулого на світовій арені набули настільки гострого характеру, що в науковий дискурс і побут увійшли поняття «війни пам'яті», «політичні ігри з пам'яттю», «війни пам'ятників», політика «обрубаної пам'яті», «каталізатори пробудження пам'яті», «місця пам'яті», «простір пам'яті», «пам'ять як простір для маневру». Все частіше звучать заклики на кшталт: «давайте не перетворювати цей день в день перемоги над пам'яттю»⁵. Ймовірно, тут важливо наголосити на тому, що історична пам'ять виступає одночасно як форма колективної пам'яті і як об'єкт і суб'єкт історичної політики.

У наукових дослідженнях йдеться про «моделі пам'яті», «стратегії історіографії» (Ж. Мінк), апеляції до конфліктного минулого, пошук больових точок пам'яті, сюжети й образи минулого як «запаси пам'яті». Варто б поговорити про такий історичний феномен, як витіснення: витіснення з пам'яті небажаних спогадів, подій з минулого. В основному вони бувають добровільні і примусові, а часом навіть насильницькі⁶. Питання взаємодії історії і пам'яті неодноразово переглядалися науковцями (до прикладу хоча б той же М. Альбвакс, автор концепту колективної пам'яті).

³ Хаттон П. История как искусство памяти / Патрик Хаттон. – СПб., 2003. – С. 26.

⁴ Зерубавель Я. Динамика коллективной памяти / Яэль Зерубавель // Ab Imperio. – 2004. – №3. – С. 71.

⁵ Урбанская Т. День победы над памятью. 09.05.2017 / Татьяна Урбанская [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://inosmi.ru/politic/20170509/239306953.html>

⁶ Абдыгалиулы Б. Политика памяти. 29.04.2017 / Берик Абдыгалиулы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://omind.kz>

Зазвичай, активізація колективної пам'яті відбувається під впливом вагомих суспільно-політичних подій. Ними можуть бути революції, війни, повстання та інші кардинальні явища. На прикладі колишніх радянських республік Середньої Азії спробуємо проаналізувати політику пам'яті щодо подій 1917 р., Другої світової війни та декомунізації. У більшості середньоазійських країн відсутнє цілісне сприйняття історії, до цього часу існують різноманітні політизовані концепції в історії, які суперечать одна одній.

Історія зберігає низку подій, які замовчувалися упродовж радянської доби. Сьогодні з'явилася необхідність і потреба їх досліджувати. Про це йдеться в Указі Президента Киргизької Республіки від 27 травня 2015 року УП № 104 «Про 100-річчя трагічних подій 1916 року», які стали національною трагедією киргизького народу. В Указі наголошувалося, що національно-визвольне повстання киргизького народу і трагедія 1916 р., яка після нього відбулася, збереглася в пам'яті народу як «Уркун» (Великий Вихід), повинні займати особливе місце в історії Киргизстану. Зазначимо, що повстання 1916 р. «Уркун» у Середній Азії – одне з найбільших виступів народних мас проти колоніальної політики Росії, яке охопило величезну територію у Туркестанському краї з населенням понад 10 млн чоловік. Події 1916 р. в Середній Азії показали, що імперія була невиліковно хвора як зсередини, так і зовні. Повстання народів Середньої Азії 1916 р. прискорило загибель Російської імперії⁷.

У пострадянській історіографії з'явилося більш широке бачення подій повстання 1916 р. Воно стало розглядатися як подія всесвітньо-історичного масштабу в руслі національно-визвольного руху народів Сходу першої чверті ХХ ст. У перші роки після здобуття Казахстаном незалежності казахстанські історики стали аналізувати події 1916 р. у контексті світових процесів, оцінюючи їх як революцію і національну війну. Так, академік М. Козибаєв визначав повстання 1916 р. як революцію. Він вважав, що в 1916 р. почалася народно-визвольна, антиколоніальна війна проти царизму з утворенням загальнонаціонального фронту проти колоніалізму. Це дає підставу характеризувати події 1916 р. як національно-визвольну революцію: «націо-нально-визвольний рух 1916 р. необхідно розглядати як яскравий прояв кризи імперської колоніальної системи, як складову частину світового національно-визвольного руху ... Його треба розглядати в

⁷ Абдужабаров Х. Восстание 1916 года в Средней Азии – предвестник распада Российской империи. 06.10.2017 /Хайрула Абдужабаров [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kghistory.akipress.org/unews/un_post:9290

зв'язку зі світовою імперіалістичною війною, але і в той же час, як революцію, рівноправну з лютневою»⁸. У експертному середовищі існують і інші думки: тільки Жовтнева революція і партія більшовиків вщент потрясли царський лад і звільнили всі народи від гніту і сваволі⁹.

Але незважаючи на те, що після подій минуло ціле століття, суспільство продовжує потребувати історичної оцінки причин і наслідків цих подій¹⁰. Висловлювалася думка на офіційному рівні, щодо того, що «трагедія повинна стати об'єднуючою народ національною ідеологією». Наголошувалося, що ця велика трагедія повинна зберігатися в серці кожного громадянина Киргизстану. Якщо не отримати уроку з минулого, не знати минулого, то дорога в майбутнє упреться в глухий кут. Представники влади запропонували відзначати на державному рівні цю велику трагедію, дати їй політичну оцінку, визначити місце в історії, зробити висновки, надати їй такий сенс і значення, щоб майбутні покоління шанували жертв цієї трагічної, сумної події і винесли урок, виконали свою обов'язкову місію перед минулими предками і майбутніми поколіннями.

Не менший вплив на розвиток подій як у Середній Азії, так і у всьому світі мали події 1917 р., які раніше називали Лютневою революцією 1917 р. та Великою жовтневою соціалістичною революцією. Віднедавна росіяни говорять про «Великую русскую революцию». Зауважу, не «российскую», а «русскую». Більше того, революції 1917 року як і раніше гостро впливають на політичну реальність сучасної Росії. Еліта країни не може визначитися в своєму до них ставленні, відповідно, не може дати і чітку оцінку сучасним подіям. Питання власності, світськості і застосування законів стоять так само гостро, як і тоді. Як зазначає Марк Едель (Mark Edele), Кремль зараз «повністю не може ані прийняти, ані відкинути» бурхливі події 1917 р.¹¹.

⁸ *Зайраш Г.* Восстание 1916 г. в Кыргызстане и Центральной Азии: новые подходы и интерпретации. 30.06.2017 / Зайраш Галиева [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kghistory.akipress.org/unews/un_post:8988/?from=kghistory&place=rblock

⁹ *Кемелбек Кожомкулов.* Советская власть и кыргызы. 23.03.2017 / Кемелбек Кожомкулов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://mp.kg/society/item/3052-1270_sovetskaya_vlast_i_kyrgyzy.html

¹⁰ Указ Президент Киргизской Республики від 27 травня 2015 року УП № 104 «Про 100-річчя трагічних подій 1916 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/68824>

Детально про це йдеться у публікації депутата Жогорку Кенеша Дастана Жумабекова «Уркун – великая трагедия кыргызского народа!» (Жумабеков Д. Уркун – великая трагедия кыргызского народа! Уроки национальной трагедии. 13.09.2016 / Дастан Жумабеков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://m.gezitter.org/politic/53332_urkun_velikaya_tragediya_kyrgyzskogo_naroda/

¹¹ *Ермек Иргалиев.* Революции 1917 года и дилемма Путина Ермек Иргалиев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://365info.kz/2017/07/gossiya-revolutsii-1917-goda-i-dvojstvennost-postsovetskoj-identichnosti/>

Щодо країн Середньої Азії, то окремі експерти зазначають, що все, що мають сьогодні країни регіону, – спадщина тієї самої революції. Всі досягнення. І проблеми теж¹². Безумовно, певною мірою, можна погодитися, з такою позицією. Попри те, розвиток подій після 1991 р. у кожній з колишніх радянських республік мав свої особливості. Зокрема, з розпадом СРСР в Узбекистані розпочався процес перегляду історії радянського періоду. Замість поняття «Жовтнева революція 1917 року» було прийнято вживати термін «Жовтневий переворот». Починаючи з 1991 року свято 7 листопада було скасовано¹³. Узбекистан, який повністю проігнорував ювілей «Великой русской революции», демонстративно і урочисто відзначив 100-річчя Шарафа Рашидова, колишнього першого секретаря ЦК Компартії республіки, який 24 роки втілював в життя ідеї цієї революції¹⁴. В Узбекистані зосередилися на відновленні пам'яті про тих національних діячів, які в період 1917–1924 рр. зіграли першорядну роль у розвитку сучасної узбецької культури, і на переоцінці так званої Кокандської автономії – уряду Туркестану, створеного в Коканді в листопаді 1917 р. на території Узбекистану, Казахстану, Киргизстану та Таджикистану, але незабаром розігнаного більшовиками¹⁵.

У Киргизстані 7 листопада до цього часу свято. Напередодні 100-річчя революції колишній президент Алмазбек Атамбаєв ініціював нове свято «Дні історії та пам'яті предків», який відзначатимуть щороку 7 і 8 листопада. У тексті Указу «Про встановлення Днів історії та пам'яті предків» йдеться про те, що це зроблено «з метою об'єктивної історичної оцінки національно-визвольного повстання і трагічних подій 1916 року, Лютневої і Жовтневої революцій 1917 року, наслідків

¹² Центральная Азия спустя 100 лет после Октябрьской революции. 07.11.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://news.tj/ru/news/tajikistan/politics/20171107/tsentralnaya-aziya-spustya-100-let-posle-oktyabrskoi-revoluyutsii>

¹³ Центральная Азия спустя 100 лет после Октябрьской революции. 07.11.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://news.tj/ru/news/tajikistan/politics/20171107/tsentralnaya-aziya-spustya-100-let-posle-oktyabrskoi-revoluyutsii>

¹⁴ Столетие революции: неудобный юбилей в странах бывшего 07.11.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.sputniknews-uz.com/analytics/20171107/6756855/Revoluciya-100.html>

¹⁵ Адиб Халид. Туркестан в 1917-1922 годах: борьба за власть на окраине России. Адиб Халид [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://translate.google.com/?hl=uk#ru/uk/%D0%A2%D1%83%D1%80%D0%BA%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%20%D0%B2%201917-1922%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%85%3A%20%D0%B1%D0%BE%D1%80%D1%8C%D0%B1%D0%B0%20%D0%B7%D0%B0%20%D0%B2%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8C%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%BE%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D0%B5%20%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B8.%20%D0%90%D0%B4%D0%B8%D0%B1%20%D0%A5%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B4>

політичних репресій ХХ століття, а також віддаючи данину пам'яті предкам»¹⁶. У цьому ж документі сформульовано ставлення до Жовтневої революції: «Революція створила киргизькому народу передумови для відродження власної державності. Однак в останні роки 7 листопада втрачає значення»¹⁷.

Казахстан довго опирався революції у 1917 р., хоча з СРСР вийшов останнім. Тріумфальної ходи революції по Казахстану насправді не було. Її встановлення в краї розтягнулося до весни 1918 р. Грунтуючись на документах тих років, можна говорити лише про так званий «телеграфний» характер революції в лютому і жовтні 1917 року, про те, що до революції маси були не підготовлені, революційної ідеології не було і не було організованих народних мас, які широко брали б участі в революційних подіях¹⁸. Разом з тим, у силу поточної кон'юнктури (політичної, ідеологічної чи іншої) ідеалізація минулого відбувається постійно. Причому в казахській історії така тенденція стала дуже поширеною. У Республіці Казахстан відзначається 100-річчя створення політичного руху «Алаш», що утворився після Лютневої революції і послідовно відстоював ідеї самовизначення казахського народу, перш за все автономії казахів на принципах рівності з іншими народами Росії. Алаш-Орда – це фактично перша ліберальна казахська партія. Її основна ідея – створення автономії в складі Російської імперії, представлення інтересів казахів.

Принагідно зазначу, що Громадське об'єднання «Комуністична Народна партія Казахстану» (КНПК) у старих радянських і партійних традиціях підготували матеріал на допомогу доповідачу по темі: «Жовтнева революція 1917 року стала головною подією ХХ століття на всій планеті» (доповідь присвячується 100-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії), який розміщено на сайті КНПК з 20 січня 2017 р.¹⁹.

¹⁶ Центральная Азия спустя 100 лет после Октябрьской революции. 07.11.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://news.tj/ru/news/tajikistan/politics/20171107/tsentralnaya-aziya-spustya-100-let-posle-oktyabrskoi-revoljutsii>

¹⁷ Центральная Азия спустя 100 лет после Октябрьской революции. 07.11.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://news.tj/ru/news/tajikistan/politics/20171107/tsentralnaya-aziya-spustya-100-let-posle-oktyabrskoi-revoljutsii>

¹⁸ Джут, латиница, Алаш-Орда: был ли Великий Октябрь в Казахстане? 25.10.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.sputniknews.kz/society/20171025/3586516/byl-li-velikij-oktyabr-v-kazahstane.html>

¹⁹ Материал в помощь докладчику по теме: «Октябрьская революция 1917 года стала главным событием ХХ века на всей планете», (доклад посвящается 100-летию Великой Октябрьской социалистической революции в России) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://knpk.kz/wp/material-v-pomoshh-dokladchiku-po-teme-oktyabr-skaya-revoljutsiya-1917-goda-stala-glavny-m-soby-tiem-xx-veka-na>

Загалом відзначення 100-річчя революції позбавлене пієтету щодо жовтневого перевороту. Це яскраво простежується за назвами великих наукових зібрань: конференція «Революція 1917 року і Казахстан: досвід історії і теорія», міжнародна наукова конференція «Азіатська частина Російської імперії в революційних подіях 1917 р.». Остання була організована АНО «Співдружність народів Євразії» і НДІ історії та етнографії Південного Уралу ОДУ. Великий форум зібрав на одному майданчику представників провідних наукових центрів країн СНД: Інституту російської історії РАН, Інституту історії та етнології Республіки Казахстан, Інституту історії, археології та етнографії АН Республіки Таджикистан, архівістів, педагогів з Москви, Оренбурга (Росія), Алмати, Костанов (Казахстан), Ташкента (Узбекистан), Душанбе (Таджикистан), представників ЗМІ. Учасники конференції наголошували на необхідності дбайливого ставлення до спільної історії, неприпустимості її свідомого очорнення, фальсифікації на догоду миттєвим політичним цілям як засобу руйнування внутрішньої національної самосвідомості і міжнародних дружніх зв'язків²⁰.

Кирило Нуржанов, старший викладач Національного університету Австралії, доводить, що на відміну від прийнятої раніше інтерпретації, де басмацтво розглядалося у рамках класового і антиколоніального руху, офіційний дискурс в сучасному Таджикистані ставить басмацтво в рамки національної боротьби проти тюркського засилля²¹. Принагідно зазначу, що у Таджикистані 2017 рік проголошено Роком молоді. Інформації про те, як ставиться до революції Туркменістан не знайшла.

Політолог Аббас Галлямов висловив міркування щодо того, що влада країн Середньої Азії замовчує тему революції з побоювання, що активна дискусія про це може привести до формування у людей відчуття, що повставати проти влади – це не завжди погано. «А владі хочеться, щоб люди були впевнені, що будь-яка влада – від бога, а будь-яке повстання – це злочин». Його думку поділяє і науковий співробітник берлінського Вільного університету Андрій Завадський, який зазначив, що тема революції замовчується, щоб не актуалізувати у свідомості

vsej-planete-doklad-posvyashhaetsya-100-letiyu-velikoj-oktyabr-skoj-sotsialisticheskoy-g/

²⁰ 100 лет спустя: в Оренбурге рассмотрели влияние революции 1917 года на жизнь народов Центральной Азии. 03.04.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://press-unity.com/analitika/9891.html>

²¹ Бандиты, полевые командиры, национальные герои: Интерпретация басмаческого движения в Таджикистане. 01.03.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fergananews.com/articles/9298>

людей сам феномен революції як інструмент зміни режиму. «Про ювілей революції говорять так, щоб показати, що будь-яка революція, будь-який переворот призведе до зміни режиму і, відповідно, до великого кровопролиття»²².

Поруч із темою революції у контексті історичної пам'яті значну актуальність мають події, пов'язанні з 9 травня – Днем Перемоги. Так, свято День Перемоги встановлене Трудовим кодексом Киргизької Республіки і відзначається щорічно 9 травня. У Республіці Казахстан 9 травня є державним святом. Слова Президента Казахстану Нурсултана Назарбаєва якнайкраще передають ставлення казахстанців до Дня Перемоги: «В даний час з'являються так звані «альтернативні історії» минулої війни, перекручуються факти і події, штучно пом'якшується смертоносна небезпека фашизму і його ідеологів, в тому числі, сучасних. (...) Ми були, є і будемо єдині з усіма народами в справі збереження істини про нашу спільну Велику Перемогу»²³.

Висловлювалися думки про те, що свято з нагоди Дня Перемоги в Казахстані як і раніше буде відзначатися, але поступово держава буде виключати його з переліку головних подій року. Таку позицію можна пояснити тим, що багатьом у керівництві Казахстану хочеться вибудувати свою, казахську ідеологію і поступово відходити від радянської спадщини в історії і культурі. Історик і режисер Гліб Кузнецов, який народився і виріс в Алма-Аті, зазначав, що рішення перенести парад стало результатом складної боротьби всередині казахської еліти – з одного боку, і непростою структурою казахського суспільства – з іншого. Адже «Казахстан – не єдина країна. Він ділиться на північну і південну частини, між якими немає єдності з багатьох питань. Ця ситуація в чомусь нагадує ситуацію в Україні, просто про казахські проблеми у нас менше знають»²⁴. За словами експерта, якщо на півночі населення Казахстану більшою мірою русифіковане, то жителі півдня набагато гірше знають російську мову і значно більш консервативні.

Після розпаду СРСР в Узбекистані ставлення до війни і перемоги над фашизмом в 1941–1945 роках змінилося. На відміну від Росії, де вважають війну «Великою вітчизняною» тут прийнято термін «Друга світова війна».

²² 100 лет октябрьской революции. 07.11.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://labourcentralasia.org/ru/news/100-let-oktyabrskoy-revoljutsii/>

²³ 9 мая в Казахстане. День Великой Победы в памяти народа. 09.05.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://today.kz/news/zhizn/2017-05-09/741863-maya-v-kazahstane-den-velikoj-pobedyi-v-pamyati-naroda/>

²⁴ Ващенко В. Парадный выход. В Казахстане и Белоруссии решили не проводить парад в День Победы. 04.05.2016 <https://www.gazeta.ru/social/2016/05/04/8212373.shtml>

9 травня уже 18 років відзначається як «День пам'яті і пошани»²⁵. 9 жовтня 2017 р. парламент Туркменістану вніс поправки в Трудовий кодекс. День Перемоги, за рішенням законодавців Туркменістану більше не є вихідним днем.

Темою яка упродовж десятка років (з 2005) напередодні Дня Перемоги викликає суперечки – це георгіївська стрічка. Хтось вважає георгіївську стрічку невід'ємною частиною свята 9 травня, а також символом самого Дня Перемоги; деякі ж палко виступають проти їх носіння, називаючи «технологією», «символом нових російських і імперських впливів», «антиімперським виразом емоцій в Казахстані», «предметом політичних спекуляцій», «штучно створеною проблемою», «політичним інструментом», «це не символ перемоги, це збочення подвигу»²⁶.

Щороку напередодні Дня Перемоги відбуваються різні акції, пов'язані з «георгіївською стрічкою». Роздача смугастої стрічки як символу перемоги у Другій світовій війні відбувалася у рамках акції «георгіївська стрічка», ініційованої посольством РФ в Узбекистані. Стрічки отримували узбекистанці, сім'ї яких мають відношення до Другої світової війни, і ті, хто поважає пам'ять загиблих. Однак не всі підтримують подібну ініціативу посольства РФ і своїх співгромадян. У 2016 р. в узбецьких соціальних мережах противниками роздачі і носіння георгіївських стрічок виступили відомий узбецький журналіст Давронбек Тожіалієв і політолог Анвар Назіров. Георгіївська стрічка викликала гостру дискусію і розділила людей на два фронти. «Георгіївська стрічка – це символ колоніалізму. Цим орденом у XVIII столітті нагороджували російських солдатів і офіцерів за перемогу над мусульманською Туреччиною. Також в середині XIX століття її отримували ті, хто завойовував Середню Азію»²⁷. Влада Узбекистану у 2017 р. виступила за використання стрічки кольору узбецького прапора замість «георгіївських стрічок», які вважаються російським символом перемоги у Великій Вітчизняній війні.

Ще одним фактором, який породжує «війну пам'яті» є громадська акція пам'яті «Безсмертний полк», яка представляє собою марш, під час якого люди несуть

²⁵ Как георгиевская ленточка и «Бессмертный полк» разделили Узбекистан. 04.05.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://365info.kz/2017/05/drugoj-prazdnik/>

²⁶ День Победы можно праздновать в Казахстане и без георгиевских лент - эксперты. 11.05.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.caravan.kz/news/den-pobedy-mozhno-prazdnovat-v-kazakhstane-i-bez-georgievskikh-lent-ehksperty-366117/>

²⁷ Как георгиевская ленточка и «Бессмертный полк» разделили Узбекистан. 04.05.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://365info.kz/2017/05/drugoj-prazdnik/>

фотографії своїх родичів, які брали участь у Великій Вітчизняній війні. Рішення влади Таджикистану не проводити акцію «Безсмертний полк» викликало бурхливу дискусію у суспільстві. У заяві уряду зазначалося, що план заходів до 9 травня був заздалегідь затверджений і змінам не підлягає. «Продовження війни в прикордонних зонах Республіки Таджикистан та Ісламської Республіки Афганістан не дозволяє проводити додаткові акції. Крім того, згідно з ісламськими традиціями неприпустимо виходити на вулицю і проспекти з портретами загиблих, дана акція суперечить ісламським і мазхабським цінностям»²⁸. Припускаю, що таким дивним чином Таджикистан вирішив продемонструвати свою незалежність від Росії.

Продовжують залишатися сторінки в історії, які намагаються стерти з пам'яті. Такою сторінкою є громадянська війна у Таджикистані, що тривала більше п'яти років (1992–1997), привела до величезних втрат: під час збройного конфлікту від 35 до 157 тисяч чоловік були вбиті, 37,5 тисячі домоволодінь знищені, 60 тисяч людей втекли до Афганістану, 195 тисяч переселилися в країни СНД, і більш 1,5 млн. чоловік стали внутрішніми переселенцями у цьому гірському кутку радянської імперії²⁹. Кульмінацією міжнародних зусиль по праву вважається підписання Угоди про мир і національну єдність 27 червня 1997 р. в Москві. Його підписали «Народний фронт» – альянс південних і частини мешканців північних регіонів, підтримуваний Росією і сусіднім Узбекистаном і Об'єднана таджицька опозиція, яка представляла демократичні та ісламські сили центру та сходу країни, частково орієнтована на Іран. Однак, як показує досвід останніх років, ці європейські письмові гарантії не спрацювали – так само, як і в випадку з Будапештським меморандумом від 5 грудня 1994 року в якому США, Росія і Великобританія гарантували Україні безпеку та територіальну цілісність в обмін на відмову від ядерного арсеналу³⁰.

Будь-якому європейцеві, який відвідав Національний музей Таджикистану, побудований за китайські інвестиції і має експозиційну площу рівну 15 000 кв.м. може здатися дивним, що в «відділі нової і новітньої історії Таджи-

²⁸ Марина Третьякова. Запрет «Бессмертного полка» в Таджикистане возмутил Сеть /Марина Третьякова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ridus.ru/news/251809>

²⁹ Бахтиёр Собири. С широко закрытыми глазами: долгое эхо гражданской войны в Таджикистане. 22.06.2017 Бахтиёр Собири [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.opendemocracy.net/od-russia/bakhtiyor-sobiri/exo-grazhdanskoi-voiny-tadzhikistan>

³⁰ Там само.

кистану» немає жодної згадки про громадянську війну (1992–1997). За дорученням Президента Р. Рахмона, цим кривавим рокам немає місця в національному музеї. Публічно про війну можна говорити і писати тільки звинувативши опозицію³¹.

Відлуння тієї забутої війни можна почути за межами країни – навіть у самій Європі. Чим схожі нинішня українська криза і таджицька криза 20-річної давності? Їх об'єднують ознаки «гібридної війни», подібно до тієї, що йде в Україні. У цій історії є паралелі і з Україною – перевага атакуючої сторони в комунікаціях (російський польовий армійський зв'язок і широка підтримка в ЗМІ), географічно розподілена військова сила (Росія, Таджикистан, Узбекистан), забезпечення переваги в повітрі (узбецька і російська авіація) і т. і.³²

Війна з радянським минулим сьогодні йде практично у всіх республіках Центральної Азії, перетворившись у стійку тенденцію. Так, в Узбекистані був знесений пам'ятник М. Фрунзе, а сама площа позбавлена його імені. А в казахстанському місті Уральську в 2015 р. був знесений пам'ятник Гаврилову, червоноармійцю 25-ї стрілецької дивізії під командуванням В. Чапаєва. Мерія Душанбе і столичний маджліс народних депутатів оголосили про перейменування низки вулиць столиці Таджикистану. У чорному списку таджицької влади виявилися вулиці, названі на честь З. Космодем'янської, О. Матросова та М. Гастелло. Також в адміністрації Душанбе готують нові таблички для вулиць Студентської, Бабушкіна, Воровського, Гончарова, Комсомолу, Г. Петровського, О. Толстого, 40-річчя Жовтня, С. Лазо і Ю. Фучика. У лютому 2016 р. за розпорядженням міністерства культури Таджикистану був знесений пам'ятник Леніну в місті Шаартуз Хатлонської області – один з останніх збережених в республіці монументів засновнику СРСР³³. З вуличних табличок Казахстану зникли прізвища Ленін, Калінін, Кіров, Чапаєв, Виноградів, Пастер, замість яких з'явилися імена казахських національних героїв і діячів³⁴. Продовжувати

³¹ Там само.

³² Бахтиєр Собири. С широко закрытыми глазами: долгое эхо гражданской войны в Таджикистане. 22.06.2017 Бахтиєр Собири [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.opendemocracy.net/od-russia/bakhtiyor-sobiri/exo-grazhdanskoi-voiny-tadzhikistan>

³³ Байкова Татьяна. Таджикистан стирает с улиц имена героев СССР. 19.08.2016 Татьяна Байкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://iz.ru/news/627766>

³⁴ Беков Ибрагим Казахстан – не Украина, или Почему мы не хотим раскачивать национальный вопрос. 04.09.2014 /Ибрагим Беков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://365info.kz/2014/09/kazakhstan-ne-ukraina-ili-pochemu-my-ne-xotim-raskachivat-nacionalnyj-vopros/>

називати схожі факти можна до безконечності. Все це елементи нової історичної політики.

Підсумовуючи зазначимо, що у колишніх республіках Середньої Азії відбувається критичне переосмислення радянського минулого і спроба створити «національний» наратив і певну модель колективної пам'яті. Простежується глибоке, зважене вивчення національних рухів, революційних подій, громадянських війн на новій джерельній і методологічній основі, без ідеологічних штампів. Радянське минуле перестало бути тим винятковим символічним ресурсом, на який можна було спиратися для здійснення внутрішньої політики держав. Відбувається пошук консенсусного бачення минулого, стираються суперечності історичної пам'яті, відмовляються від зловживання історією; від коригування історичної пам'яті, від ізолювання альтернативних версій пам'яті. Водночас, зберігаються «війни пам'яті», суперечки навколо пам'яті, які впливають на політику і розвиток держав.

Tetyana Bevz, Chief Research Scientist, Doctor of Historical Sciences, Professor I. F. Kuras Institute of Political and Ethno-National Research of the National Academy of Sciences of Ukraine

HISTORICAL MEMORY: CHALLENGES OF THE PAST AND THE FUTURE

The article deals with the conflicts in the interpretation of the past, and with actualization of «memory warfare», «political memory games», «monument wars», «cluttered memory» policy concepts. The memory policy of events of the 1917, the Second World War and de-communication is analyzed by the example of the former Soviet republics of the Central Asia. It is noted that there is no perception of history in most of the Central Asian countries. To date, there are various politicized concepts in history that contradict with each other.

A coherent vision of the past is a precondition for development of a common position in the future. Political changes in the modern world are accompanied by no less than scale changes in collective memory. Historical policies include not only the politicization of history, but also the «burden» of individual topics of a political relevance. Historical memory acts simultaneously as a form of collective memory and as an object and subject of historical politics.

There is a critical rethinking of the Soviet past and an attempt to create a «national» narrative and a certain model of collective memory in the former republics of the Central Asia. There is a deep study of national movements, revolutionary events, civil wars based on new sources and methodologies, without ideological roots. The Soviet past has ceased to be an exceptional symbolic resource, which could be based on implementation of the domestic policy of states. There is a search for a consensus vision of the past, eroding the contradictions of historical memory, refusing abuse of history; for adjusting historical memory, for isolating alternative versions of memory. At the same time, there are «memories of war», disputes around memory which affect the politics and the development of states.

Key words: historical memory, past, revolution of 1917, Second World War, former Soviet republics of Central Asia.

References

1. Vyrylyo P. Ynformatsyonnaya bomba. Stratehyya obmana / Pol' Vyrylyo [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://lib.ru/POLITOLOG/virilio.txt>

2. Mol' A. Sotsyodynamyka kul'tury: Per. s fr. / Predysl. B. V. Byryukova. Yzd. 3-e. / Abraam Mol'. – M.: Yzdatel'stvo LKY, 2008. – S.45.
3. Khatton P. Ystoryya kak ykusstvo pamyaty / Patryk Khatton. – SPb., 2003. – S. 26.
4. Zerubavel' Ya. Dynamyka kollektivnoy pamyaty / Yaol' Zerubavel' // Ab Imperio. – 2004. – №3. – S.71.
5. Urbanskaya T. Den' pobedy nad pamyat'yu. 09.05.2017 / Tat'yana Urbanskaya [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://inosmi.ru/politic/20170509/239306953.html>
6. Abdylhalyuly B. Polytyka pamyaty. 29.04.2017 / Beryk Abdylhalyuly [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://omind.kz>
7. Abduzhabarov Kh. Vosstanye 1916 hoda v Sredney Azyy – predvestnyk raspada Rossyyskoy ymperyy. 06.10.2017 /Khayrula Abduzhabarov [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://kghistory.akipress.org/unews/un_post:9290
8. Zayrash H. Vosstanye 1916 h. v Kyrgyzstane y Tsentral'noy Azyy: novyye podkhody y ynterpretatsyy. 30.06.2017 / Zayrash Halyeva [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://kghistory.akipress.org/unews/un_post:8988/?from=kghistory&place=rblock
9. Kemelbek Kozhomkulov Sovet'skaya vlast' y kyrgyzy. 23.03.2017 / Kemelbek Kozhomkulov [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://mp.kg/society/item/3052-1270-sovetskaya-vlast-i-kyrgyzy.html>
10. Ukaz Prezydent Kyrgyz'koyi Respubliki vid 27 travnya 2015 roku UP # 104 «Pro 100-richchya trahichnykh podiy 1916 roku» [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/68824>
11. Zhumabekov D. Urkun – velykaya trahedyya kyrgyzskoho naroda! Uroky natsyonal'noy trahedy. 13.09.2016 / Dastan Zhumabekov [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://m.gezitter.org/politic/53332_urkun__velikaya_tragediya_kyirg_yizskogo_naroda/
12. Ermek Yrhalyev Revolyutsyy 1917 hoda y dilemma Putyna Ermek Yrhalyev [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://365info.kz/2017/07/rossiya-revolyutsii-1917-goda-i-dvoystvennost-postsovetской-identichnosti/>
13. Tsentral'naya Azyya spustya 100 let posle Oktyabr'skoy revolyutsyy. 07.11.2017 [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://news.tj/ru/news/tajikistan/politics/20171107/tsentralnaya-aziya-spustya-100-let-posle-oktyabrskoi-revolyutsii>
14. Stoletye revolyutsyy: neudobnyy yubiley v stranakh byvsheho 07.11.2017 [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://ru.sputniknews-uz.com/analytics/20171107/6756855/Revoluciya-100.html>
15. Khalyd A. Turkestan v 1917–1922 hodakh: bor'ba za vlast' na okrayne Rossyy. Adyb Khalyd [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://translate.google.com/?hl=uk#ru/uk/>
16. Dzhit, latynytsa, Alash-Orda: byl ly Velykyy Oktyabr' v Kazakhstane? 25.10.2017 [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://ru.sputniknews.kz/society/20171025/3586516/byl-li-velikij-oktyabr-v-kazahstane.html>
17. Materyal v pomoshch' dokladchiku po teme: «Oktyabr'skaya revolyutsyya 1917 hoda stala glavnyy sobytyem XX veka na vsey plane-te» (doklad posvyashchaet-sya 100-letyyu Velykoy Oktyabr'skoy sotsyalysticheskoy revolyutsyy v Rossyy) [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://knpk.kz/wp/material-v-pomoshh-dokladchiku-po-teme->

oktyabr-skaya-revolyutsiya-1917-goda-stala-glavny-m-soby-tiem-xx-veka-na-vsej-planete-doklad-posvyashhaetsya-100-letiyu-velikoj-oktyabr-skoj-sotsialisticheskoy-r/

18. 100 let spustya: v Orenburhe rassmotrely vlyuyane revolyyutsyy 1917 hoda na zhyzn' narodov Tsentral'noy Azyy. 03.04.2017 [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://press-unity.com/analitika/9891.html>

19. Bandyty, polevyye komandyry, natsyonal'nyye herooy: Ynterpretatsyya basmacheskoho dvyzhenyya v Tadzhykystane. 01.03.2017 [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.fergananews.com/articles/9298>

20. 100 let oktyabr'skoy revolyyutsyy. 07.11.2017 [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://labourcentralasia.org/ru/news/100-let-oktyabrskoy-revolyyutsii/>

21. 9 maya v Kazakhstane. Den' Velykoy Pobedy v pamyaty naroda. 09.05.2017 [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://today.kz/news/zhizn/2017-05-09/741863-maya-v-kazahstane-den-velikoj-pobedyi-v-pamyati-naroda/>

22. Vashchenko V. Paradnyy vykhod. V Kazakhstane y Belorussyy reshyly ne provodyt' parad v Den' Pobedy. 04.05.2016 [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.gazeta.ru/social/2016/05/04/8212373.shtml>

23. Kak heorhyevskaya lentochka y «Bessmertnyy polk» razdelyly Uzbekystan. 04.05.2017 <https://365info.kz/2017/05/drugoj-prazdnik/>

24. Den' Pobedy mozjno prazdnovat' v Kazakhstane y bez heorhyevskyykh lent – eksperty. 11.05.2016 [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.caravan.kz/news/den-pobedy-mozhno-prazdnovat-v-kazahstane-i-bez-georgievskikh-lent-ehksperty-366117/>

25. Tret'yakova M. Zapret «Bessmertnoho polka» v Tadzhykystane vozmutil Set' /Maryna Tret'yakova [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.ridus.ru/news/251809>

26. Sobyry B. S shyroko zakrytymy hlazamy: dolhoe ekho grazhdanskoy voyny v Tadzhykystane. 22.06.2017 Bakhtyër Sobyry [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.opendemocracy.net/od-russia/bakhtiyor-sobiri/exo-grazhdanskoi-voiny-tadzhikistan>

27. Baykova T. Tadzhykystan styraet s ulyts ymena heroev SSSR. 19.08.2016 Tat'yana Baykova [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://iz.ru/news/627766>

28. Bekov Y. Kazakhstan – ne Ukraina, yly Pochemu my ne khotym raskachyvat' natsyonal'nyy vopros. 04.09.2014 /Ybrahym Bekov [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://365info.kz/2014/09/kazakhstan-ne-ukraina-ili-pochemu-my-ne-xotim-raskachivat-nacionalnyj-vopros/>

Стаття надійшла 10.12.2017